

EUGENIU COȘERIU: LIMBAJUL POETIC CA LIMBAJ ABSOLUT

MIHAI CIMPOI*

Text preluat, cu minime intervenții tehnice, din revista „Limba Română” (Chișinău), anul XI, nr. 4–8, 2001, p. 67–70.

Lui Eugeniu Coșeriu îi datorăm delimitarea clară dintre stilistica lingvistică și stilistica literară și dintre limbajul ca atare și limbajul poetic care își instituie în mod autarhic calitatea de limbaj absolut.

Se știe că, dintre raporturile duale predominante în stilistica modernă – *limbă/vorbire*, *context/alegere* și *denotare/conotare* –, cea de-a doua îi era cunoscută deja lui Aristotel, care făcea de altfel și o distincție netă între limba comună și limba poetică: „Darul cel mai de preț al exprimării poetice este să fie limpede, fără să cadă în comun” (vezi Aristotel 1965: cap. XXI). Pe urmele teoretice ale lui F. de Saussure, G. Devoto impunea distincția *langue-parole* și delimita între obiectivul lingvistului, care este limba ca instituție (*la lingua come istituto*), aceasta fiind subordonată strâns *normei*, și obiectivul stilisticianului, *la lingua individuale*, care se constituie din forme particulare aflate doar sub un anumit raport cu sistemul de norme al limbii ca instituție.

În concepția lui Eugeniu Coșeriu, stilistica literară, diferită de cea lingvistică propriu-zisă, stabilește o relație nu doar cu limba, ci și cu selecția operată care dă cuvântului în text o semnificație actualizantă. Ea se situează, prin urmare, pe o poziție extralingvistică față de opera ca atare și de procedeele literare nonlingvistice (de natură cultural-estetică). Opera apare, într-o astfel de viziune absolutizantă care se va extrapola și asupra limbajului poetic, ca un domeniu autarhic, ca o țesătură configurativă complexă, ținând de legi autonome sub imperiul cărora are loc o intercondiționare specifică a elementelor verbale și extraverbale¹.

* Universitatea de Stat, Chișinău, Republica Moldova.

¹ Această delimitare savantul nostru o face, printre altele, în lucrarea sa *Determinación y entorno* (Coșeriu 1955–1956: 29).

Expresivitatea, ca notă specifică a limbii poetice, este determinată, conform cunoscutei postuleri aristotelice, de *abaterea* sau *devierea de la normă*. Modernii au definit stilul în același sens, această opoziție limbă poetică/limbă comună constituind temeiul formulărilor lui Gh. Bruneau, urmat de P. Valéry, și al unei absolutizări progresive, unii stilisticieni (Jean Cohen fiind cel mai radical dintre ei) vorbind chiar despre stil ca despre o *deviere* ce frizează *greșeala*. Așa cum preciza Gerard Genette în *Figuri*, devierea este concepută ca o *infracțiune*: „Poezia nu deviază în raport cu codul prozei ca o variantă liberă în raport cu o constantă tematică, ea îl violează și îl transgresează, fiind însăși contradicția lui: *poezia* înseamnă *antiproză*. În acest sens precis s-ar putea spune că devierea poetică, pentru Cohen, este o deviere absolută” (Genette 1978: 217).

Un test statistic simplu, efectuat prin compararea textelor poetice din epoci diferite, demonstrează procentul considerabil mai mare al devierilor de la normă (discordanța ritmică, gramaticalitatea rimelor – care sfârșește în „noncategorialitate”, în nelegarea între ele a vocabulelor din diferite clase morfologice, încălcarea normei prozaice a izocroniei dintre frază/sunet și frază/sens), care indică 11% și 18,6% la clasici, 19% și 28,6% la romantici și 30,7% și 39% la simboțiști. Cam același procent gradual îl atestă și *predicația*, studiată sub raportul *pertinenței* epitetelor. În contextul limbajului poetic, tabelul impertinenței determinărilor arată 40,3 pentru clasici, 54 pentru romantici, 66 pentru simboțiști.

Acest tablou diagramat al involuției normei și evoluției abaterilor relevă ideea lui Jean Cohen, după care devierea nu este un scop pentru poezie, ci un simplu mijloc. Or, devierea nu privește efectele de lexic sau privilegiile dialectale, ci întemeierea unui idiom special, căci ea nu își poate îndeplini funcția poetică decât atunci când este un instrument al unei *schimbări de sens*: „Trebuie deci, totodată, ca ea să stabilească, în interiorul limbii naturale, o anomalie sau impertinență, și ca această impertinență să fie *reductibilă*. Devierea nonreductibilă, ca în enunțul suprarealist *l'huître du Sénégal mangera le pain tricolore* («...stridia din Senegal va mânca pâinea tricoloră»), nu este poetică: devierea poetică se definește prin reductibilitatea sa, care implică în mod necesar o schimbare de sens și, mai exact, o trecere de la sensul «denotativ», adică intelectual, la sensul «conotativ», adică afectiv: curentul de semnificație blocat la nivelul denotativ (angélus *bleu*) se pune din nou în mișcare la nivelul conotativ (angélus *paisible*), și acest blocaj al denotației este indispensabil pentru eliberarea conotației” (*ibidem*: 222–223). Prin această substituție a conotației de către denotație dispăre momentul negativ al infracțiunii, al impertinenței survenite în versificație, predicație, determinare și coordonare (gramaticală) a cuvintelor. Semnificantul de conotație se instaurează autoritar și se hrănește din procedeele ce se conțin virtual în structura limbajului. „A spune *flamme* pentru *amour* înseamnă pentru mesaj a purta mențiunea: sunt *poezie*” (Cohen 1966: 46). Fie că suntem sau nu de acord cu punerea în relație a limbajului conotativ cu *emoționalul* și a limbajului denotativ cu *noționalul*, subscriem la evidența constatării că poezia reprezintă un limbaj specific

și că ea, așa cum spune Mallarmé, „răscumpără defectul”, corectându-l, compensându-l și recompensându-l. Împlinindu-l, suprimându-l și exaltându-l, ea îl desăvârșește și se desăvârșește ea însăși prin această poetizare a defectului.

După Heidegger, un astfel de proces de poetizare are loc printr-o revelare a neființei care a pierdut capacitatea de a oferi și de a păstra Ființa în funcția ei de normă. Poezia e un proiect de luminare a adevărului, a stării de neascundere, este un act de poetizare (*Dichten*) într-un sens foarte cuprinzător. Cu alte cuvinte, poezia este rostire esențială (*Sagen*), o proiectare a luminosului în care se vestește sub ce înfățișare vine ființarea în deschis. „Proiectul poetic provine din nimic, precizează Heidegger, în sensul că el nu-și ia niciodată darul din realitatea obișnuită și din ceea ce ne-am deprins să considerăm a fi real. Dar, în măsura în care ceea ce a fost aruncat de către el nu este decât determinarea tănuită a *Dasein*-ului însuși, ce aparține Istoriei, el nu provine totuși nicicând din nimic” (Heidegger 1982: 90).

Dezvoltând mai vechea distincție între stilistica lingvistică și stilistica literară, prin care acordă un deosebit credit operei ca entitate monadică ce se constituie după legi proprii, prin selectarea valorii semnificante a cuvântului și interrelaționarea mijloacelor extralingvistice și nonlingvistice, Eugeniu Coșeriu consideră că limbajul operează creativitate prin însăși esența sa cognitivă. Acesta „organizează” lumea, o citorește în sens heideggerian și o așază într-o *reprezentare* într-un mod hegelian, cuvintele fiind doar semne pentru o astfel de *reprezentare* și inițiind un sistem referențial (prin referire la obiecte și situații). Limbajul nu face decât să delimiteze ființa prin care se naște ființa ca atare. Limbajul nu creează propriu-zis lumea, dar o face să *fie*, să existe prin delimitare verbală: „Lumea o avem numai fiindcă o organizăm prin limbaj sau, cum spun eu cu un exemplu în *Der Mensch und seine Sprache*, se înțelege că limbajul nu creează copacii, însă face să *fie* copaci, fiindcă, altfel, ei ar fi, de exemplu, numai «plante în general», împreună cu multe alte plante, sau ar putea fi numai o anumită speță de copaci, sau ar putea fi cinci-șapte spețe diferite ș.a.m.d. Deci această delimitare a ființei, prin care, în realitate, se naște Ființa ca atare, este dată prin Limbaj” (Coșeriu 1996: 3–6).

Spre deosebire de limbajul obișnuit, care doar construiește și reprezintă Ființa („Limbajul e casa Ființei”, spune Heidegger, și Coșeriu îmbrățișează această propoziție filozofică, dar nu în sensul *Dasein*-ului, ci al lui *Sein* însuși, al Ființei ca atare), limbajul poetic este *absolut*, având avantajul de a crea „*lumi possibile*”.

Nuanțând și întregind părerea lui Jakobson despre funcțiunea poetică a limbajului care este legată organic de funcțiunea metalingvistică și cea reflexivă sau de reprezentare, Coșeriu precizează că limbajul este și o parte a realității, dar și ceva ce se denumește prin limbaj. Se creează, astfel, un sistem complex de relații de tot felul, semnul funcționând și în relații cu alte texte, și în relații cu lucrurile denumite și cu sfera largă de cunoștințe pe care le avem despre lume prin formele de cultură însușită. Intră în joc o intertextualitate

dinamică, impulsionată și de actualizarea funcțiilor pe care le are limbajul de toate zilele; prin urmare, *limbajul poetic este limbajul cu întreaga plenitudine funcțională*. Printre citatele ilustrative găsim și un exemplu din Sappho la care „sunt singură aici” relevă o singurătate profundă prin invocarea timpului care curge ca un râu pe lângă poetă.

Limbajul pare să coincidă cu poezia la marii poeți, limbajul lor fiind chiar limba lor. Această identitate este afirmată de Hegel, dar și de Vico, Heidegger și Croce. În favoarea acestei identități ar fi și autonomia limbajului sprijinită de captarea universalului printr-o operă individuală, poezia fiind anume „o refacere a universalului în individual”: „Poezia este și individ, și model universal” (Coșeriu 1994: 24).

Concluzia este însă inacceptarea acestei identități, susținută de Croce, căci subiectul care creează arta numai ca să fie se obiectivează în artă, el nefiind un subiect vorbitor sau creator de limbaj, ci „un subiect universal, un subiect care și-a asumat responsabilitatea tuturor subiectelor” (Coșeriu 1994: 161). *Este un subiect absolut*. Subiectul de limbaj are dimensiunea alterității, e un subiect între subiecte: „Întâi de toate, limbajul este nu comunicare *de...*, comunicarea *unui conținut* [subl.n. – M.C.], ci e o comunicare *cu* cineva, și această comunicare *cu* cineva nu poate lipsi niciodată în limbaj, pe când în artă lipsește în mod necesar. Aceasta înseamnă că, numai dacă considerăm limbajul în raportul său cu subiectul care l-a creat și cu faptul creat, adică dacă considerăm subiectul ca un subiect absolut, atunci limbajul este exact ca și arta, este subiect care se obiectivează. Dacă-l considerăm ca subiect între subiecte pe acest subiect, atunci nu mai avem același raport absolut sau, ca să sfârșim cu o formulă, limbajul este într-adevăr poezie, însă numai limbajul considerat ca absolut; nu limbajul, ci limbajul absolut, dezlegat de celelalte subiecte, este identic cu poezia” (*ibidem*: 162).

Printr-un anume aspect al formulărilor sale, Eugeniu Coșeriu se apropie de teoria misterului, a dublului metaforic referențial, pe care o găsim la Heidegger și Blaga. Misterul heideggerian, sinonimizat cu exterioritatea mută a pământului celebrată de miturile agrare, e o „năvalnică pornire” după o retragere tacită în propriul conținut, în sufletul autonom al interiorității. În rostirea esențială, care survine în orice limbă – deci și în limbajul poetic – pământul se păstrează drept cel care e închis. Menirea ei este să aducă în deschis, să actualizeze nerostibilul ca atare. Pornirea năvalnică spre mister este o șansă de a deschide și de a lumina cel puțin parțial misterul. Opera este asemenea pământului: se închide în propriul ei semn de întrebare, neoferind niciodată un răspuns definitiv. Ea este deschidere posibilă. Ceea ce afirmă tranșant și Eugeniu Coșeriu este o lume posibilă scoasă în ființă printr-o delimitare de elemente ale ființei. Principalul e să depășești opacitatea exteriorității pământului și să pătrunzi sufletul lui dincolo de metal, lemn, sunet și cuvânt. Blaga vede poeticitatea în însăși această materialitate substanțială a sunetului: „Cuvintele limbajului poetic devin revelatorii prin însăși

substanța lor sonoră și prin structura lor sensibilă, prin articularea și ritmul lor. Ele nu exprimă numai ceva prin conținutul lor conceptual, ci devin revelatorii prin însăși materia, configurația și structura lor materială [...]. Limbajul poetic este, prin urmare, prin latura sa materială, ritmică și sonoră ca atare, ceva «metaforic»” (Blaga 1969: 314).

De altfel, Eugeniu Coșeriu ilustra această concepție blagiană a dublului metaforic și a misterului revelat prin cuvintele limbajului poetic în încercările literare de tinerețe, în care cerurile păreau frânte, iar necunoscutul se proiecta dinamic pe „cerurile sării”: „Nesfârșitul ne-a furat ochii și ni-l rostogolește pe cerurile sării” (*Scrisoare din stepă*). Lucrurile, plantele, păsările, copacii poartă solii (ale Necunoscutului, bineînțeles), duc către o cauză, către un principiu divin, către un centru existențial (blagianul Marele Anonim?), fapt care generează câte o întrebare înfiorată „Cine?”:

„– Salcia mai plânge uneori, îmbrățișând înserarea cu mâinile uscate. El i-a adus într-o zi o barcă de hârtie, care s-a oprit în rădăcini. Barca purta numele unui copil care murise undeva departe. Dar corbul bătrân, care-și avea cuibul în salcie și care trecea drept foarte înțelept, credea că barca e o solie:

– Cine bate la fereastră?... Drum de gânduri oarbe. Făclile ard. Tot mai ard. Cine le-a aprins? Cine le-a aprins?

– Pluta nu mai ajunge la țărături și înserările râdeau vag. Pânzele erau destrămate. O grădină imensă, cu copaci desfrunziți, așteaptă undeva pe călătorul nebun să se întoarcă de pe mări” (*Iluzii mici*).

Posibilul se naște din semnele și semnalele lucrurilor, dar este cu neputință de realizat. Limbajul ca rostire esențială a lumii stă în cumpănă între nașterea sa din nimic și nașterea sa din realul plin de posibilități al lumii. Drumul e nesfârșit, e drum lung de noapte. Cunoașterea nu e atât co-naștere, cum zice Claudel, ci naștere a (ne)cunoașterii. Într-o miniatură, posibilul căutat duce la Taină (la pierderea a „ceva din care nu știe nimic”), iar aceasta duce la absurd.

Limbajul poetic este esențialmente un limbaj absolut. El este conceput, ca și în cazul lui Heidegger, ca o „casă a ființei”, dar nu în sensul că ar crea lumea *ex nihilo*, adică nu în sensul existenței, al lui *Dasein*, ci, așa cum am spus, în sensul lui *Sein*, al ființei înseși. Lumea există doar prin organizarea ei în limbaj și prin valorificarea posibilităților omului ca ființă spirituală. Limbajul doar ne duce spre lucruri și ne ajută să delimităm și să identificăm anumite „moduri-de-a-fi”. Limbajul poetic are însă facultatea de a crea „lumile posibile”. Poezia lui Ion Barbu este o poezie a *posibilităților* limbii române (cf. Coșeriu 1949).

Misterul blagian trebuie interpretat ca o cunoaștere luciferică sau ca o cunoaștere metaforică: „În sens absolut, cultura este... o creație *ex nihilo* a unei lumi proprii a omului”. „Chiar dacă pleacă de la o cunoaștere sensibilă a lumii așa-zise obiective, în măsura în care ni se prezintă ca obiectivitate, este construirea

unei alte lumi, se înțelege că în sens absolut, nu în sens istoric” (Coșeriu 1997: 26). „Cosmoidul” blagian e o *altă* lume, cu legile și normele ei specifice. Opera poetică este, de fapt, un „cosmoid” ce valorizează posibilitățile realului de a fi – prin metaforă, prin rostire esențială – ființă.

BIBLIOGRAFIE

- Aristotel 1965 = Aristotel, *Poetica*, București, Editura Academiei, cap. XXI.
 Blaga 1969 = Lucian Blaga, *Trilogia culturii, Orizont și stil. Spațiul mioritic. Geneza metaforei și sensul culturii*, București, Editura pentru Literatură Universală.
 Cohen 1966 = Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion.
 Coseriu 1948 = Eugenio Coseriu, *La lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue „imparate”)*, în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese”, I, 2, dicembre, p. 47–53.
 Coseriu 1955–1956 = Eugenio Coseriu, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, în „Romanistisches Jahrbuch”, nr. 7.
 Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, seria A. Lingvistică, XXXIII, 1992–1993.
 Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Ființă și limbaj*, interviu realizat de Lucian Lazăr, în „Echinox”, nr. 10–12.
 Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Estetica lui Blaga în perspectivă europeană*, în Mircea Borcilă (coord.), *Eonul Blaga, Întâiul veac*, București, Editura Albatros.
 Genette 1978 = Gerard Genette, *Figuri*, București, Editura Univers.
 Heidegger 1982 = Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, București, Editura Univers.

EUGENIO COSERIU: POETIC LANGUAGE AS AN ABSOLUTE LANGUAGE

ABSTRACT

We owe Eugenio Coseriu the clear-cut distinction between linguistic and literary stylistics, as well as the one between the language in its general aspect and the poetic language, the last one being considered the absolute (or ultimate) language.

In his view, the literary stylistics is connected not only to the language itself, but also to the choice of each particular word enabled by the artist to function within a given artistic text. The work appears thus as absolute, and its autarchic individuality extends to the poetic language. With regard to the general norms, poetic language is a deviation – and has been studied as such ever since the late Antiquity. On the contrary, Eugenio Coseriu argues that, if any language is a way of making things come into being by attaching names to them, the creativity innate to the poetic language actually operates a sort of *absolute* cognition, generating a specific knowledge, other than the customary reasoning, by making *possible worlds* come into being. As for the greatest poets, their language is the same with their poetry. In some aspects, this Coserian take meets the theories of the referential metaphorical double, as presented by Martin Heidegger or Lucian Blaga. Poetical language, as an essential speech, is somewhere in between

the nothingness and the infinite possibilities of reality. Poetry is, in fact, a cosmos-like universe that fulfils the possibilities of the elements of reality to come, through the quintessential language of the work, into a state of *absolute being*.

Keywords: *linguistic stylistics, literary stylistics, language as such, poetic language, absolute language, norm, deviation.*